

Abraham Kalls

A f h a n d l i n g

om Ptolemaei Beretning om vor Cimbriske Halv-De.

Vor store Alderdommens Forfker Schöning har i de Afhandlinger, som han fra Trundhiem tilsendte det Kongel. Videnskab. Selskab om de gamle Grækers og Romeres Kundskab om vor Norden, henvendt forhen Selskabets Opmærksomhed iblandt andre mærkværdige Ting ogsaa til den græske Jordbeskriveres Ptolemaei Esterretning om vor Cimbriske Halv-De. Om jeg i Dag udbeder mig Tilladelse til at maatte igien underkaste denne Ptolemaei Esterretning Selskabets Undersøgelse, veed jeg da forud, at det Æmne, som jeg snsker at maatte kunde oplyse, er allerede anseet at være af den Vigtighed, at det fortæner en nøie Undersøgelse.

Ja, vil man sige, Schöning gav os den: og efter ham at vilde afhandle samme Æmne, er lige saa uovelig, som for Poeterne efter Homer at skrive Iliader. — Dog min Formands Storhed afstrækker mig ikke. Ei var det hans Skyld, om et og andet kunde i Ptolemaei Beretning blive af ham uoplyst. Kuns afbrudte og ofte usammenhængende ere mange af de geographiske Beretninger, som vi finde hos de gamle. Imellem Ruiner af Esterretninger vandrede Schöning. Med den Fakkell, som han antændte, besøger jeg igien disse samme Steder: Sammenfaldne som disse Stykker ere, tør vel hist og her en og anden mørk Krog findes, som hans Lys endnu ei har oplyst. Vel mig, om jeg ved at søge i disse mørke Kroge, hvor han ei har været, finder et og andet Lyset værdigt.

Hos den, som første Gang faaer Ptolemaei geographiske Værk i Hænderne, maa samme opvække største Forundring. Han finder her en utallig Mængde Stæder anførte, af hvilke mange endog indtil Navnet ellers ere ube-
kiendte. Allevegne finder han de geographiske, saa vel Breeder, som Længder
hos

hoestegnede, og det med en Nøiagtighed, som endog bestemmer Minuterne: og lige nøie finder han alting angivet, hvad enten Stæderne ligge i Nærværelsen af Ptolemaei Alexandria, eller langt borte fra ham i vore kolde Lande. — Til en Prøve falder han maaskee paa at eftersee Ptolemaei Uden Bogs 11te Cap. om Germanien og vore Nordiske Lande. Af den Cimbriske Halv-De finder han her strax i Capitelens Begyndelse angivet endeel Længder og Breeder. Han vil ved Hielp af samme nu afdrage sig Halv-Den, saaledes som Ptolemaeus har forestillet sig sammes Beliggenhed. Men hvor gandske urigtig finder han nu Ptolemaei Forestilling herom. Schöning har paa et Kort, som findes i Vidensk. Selskabs Skrifters 9de Deel, viist os, hvorledes man efter Ptolemaei angivne Længder og Breeder maa forestille sig Jyllands Beliggenhed.

Men har da Tidens Længde saaledes forandret alle Ting hos os, at endog denne Halv Des Beliggenhed nu er saa gandske anderledes. Har Jylland, som nu fra Syden udstrækker sig saa lige imod Norden, forhen heldet saa stærk imod Østen. — Ingen troer det. — Men har da Ptolemaeus enten opdigtet eller uden mindste Grund henstrevet disse af ham ved vor Halv-De anførte Længder og Breeder? — Ingen bør troe det om ham, — i det mindste i Fald disse Antegnelser virkelig ere fra Ptolemaeus, thi han har hverken som Astronom eller Geograph gjort sig mistænkt for Pralerie eller Bedragerie, men meget meere viist sig som en Mand, der meget omhyggelig betiente sig af alt, hvad han ogsaa hos andre kunde finde optegnet tienligt til sine lærde Arbeiders Forbedring.

Altsaa maa vel Skylden være i de Efterretninger, hvorpaa Ptolemaeus har grundet sin Beskrivelse over vor Halv-De. Jeg vil prøve at undersøge, hvori disse Efterretninger egentlig har feilet, og hvorved Ptolemaei Forestilling om vor Cimbriske Halv-Des Beliggenhed er blevet saa urigtig. Men først tillade man mig at gjøre et Par Anmærkninger over de Hielpemidler i Almindelighed, som Ptolemaeus eller hans Formand Marinus har havt og brugt i sær til at bestemme de fleeste Stæders Længder og Breeder.

Hvad Schöning har herom anført, forudsætter jeg som alt bekiendt. Vi erindre os da, at Marinus og hans Arbeides Forbedrere, vor Ptolemaeus, have med al muelig Iliid samlet alle de Efterretninger, som de fra

ældre eller nyere Tidens Reifende har kundet bekomme. Spørger man nu, om i disse Reifendes og Søfarendes Efterretninger allerede Længderne og Bredderne have været faaledes bestemte, at Marini eller Ptolemaei Arbeide luns meest har bestaaet i at samle, hvad de andre allerede have bestemt, troer jeg med Grund at kunde nægte det, i sær hvad Længderne angaaer. Saa Bredder eller Poli-Høider siger Ptolemaeus i Bog 4 Cap. sig at have foresundet bestemte ved Astronomiske Observationer af Hipparcho og nogle andre. Om de allerfleeste maatte han og Marinus søge Efterretning hos Reifende, og i sær hvad vore nordlige Lande angaae, hos Søfarende. Disse sidste maatte nødvendig paa de lange Reiser søge at kiende, under hvad Poli-Høide de vare. Zenith-Observationernes Brug hertil kiendte vel allerede de gamle, men ved deres Seiladsfer fandt samme endeel Vanskelighed, og den almindelige Maade, hvorpaa de Søfarende sluttede sig til, under hvad Poli-Høide de vare, bestod i at paapasse Dagens Længde, eller og enkelte Stjerners Ophold paa vores Horizont fra deres Opgang til Nedgang, da de derefter meget let kunde bestemme Poli-Høiden. Ogsaa med temmelig Nøiagtighed kunde Breddernes Forskiel i de nordligere Lande herved bemærkes, da en og den samme Dags Længde i Nærværelsen af Aequator luns ved Poli-Høidernes Forandring meget lidet af eller tiltager, men derimod, naar man kommer Polerne nærmere, langt kiendeligere af- eller tiltager. Til derfor i vort Lands Egne at bestemme Forskiellen imellem visse Steders Poli-Høide, kunde Forskiellen imellem de længste Dage paa begge Steder være temmelig tilstrækkelig, naar ei just Nøiagtigheden skulde bestemmes indtil nogle faa Minuter. Men en anden Omstændighed, som de Gamle i deres Climatiske Inddeelingen ikke have agtet paa, og i Almindelighed meget lidet have paapasset, var Refractionen. Solen eller en Stjerne syntes formedelt samme at opstaae tidligere og nedgaae sildigere end den virkelig gjorde: Dagen altsaa at være længere end den virkelig var, og Poli-Høide, bestemt efter Dagens skinnbare (apparentem) Længde blev da anseet større end den den virkelig var. Da Solen og Stjernernes daglige Bevægelse bliver meere skraa, jo større Poli-Høiden er, saa bedrager Refractionen i Henseende til Dags Længdens Bestemmelse saa meget meere, jo nærmere man er ved Polen. Man har bemærket, at Ptolemaeus i Almindelighed bestemmer fine nordlige Steders Poli-Høider større end de virkelig ere. Marsagen dertil

veed

veed man ei at angive: Jeg troer at finde den i Refractionens Virkning, som, meere i de nordlige Lande end i Nærværelsen af Aequator, giøre Solens eller Stjerners synlige Ophold over vores Horizont længere end samme virkelig ere.

Men Længderne, hvorledes har Ptolemaeus faaet dem bestemte? Jupiters Drabantere kiendte man ikke: Som Planet lod man ham vandre paa Himlen ligesaa eensom, som han her paa Jorden foregaves iblandt at have vandret, naar han havde Sager for, dem Juno ikke maatte vide. Maane-Mærkelser vare sieldne, og ikke immer Jagttagere der tilseede, hvor Observationerne skulde gøres til Nytte for Geographien. Desuden manglede ogsaa gandske Uhre, som hertil kunde bruges, eller i det mindste manglede Uhrene den hertil fornødne Fuldkommenhed. — Hvad Marinus og Ptolemaeus har maattet behjælpe sig med, naar tvende Steders Bredde var bekiendt for da at kunde bestemme nogenledes Længderne, bestod i enten Kundskab om den Positions Winkel, under hvilket det eene Sted laae i Henseende til det andet, eller og Kundskab om Stædernes Fraastand imellem sig selv indbyrdes. Veed man først to Steders Bredde, faaer man ved at erfare Positions-Vinkelen en sphaerisk Triangel, hvoraf de 2 Sider ere Complementerne til begge Stædernes Bredde eller Poli-Høide og en Winkel desuden bekiendt, nemlig den, som ligger ved det eene Compliment: Man kan da altsaa efter den sphaeriske Trigonometries Regler let finde Vinklen, som indbefattes imellem Complementerne, og er = Differencen imellem begge Steders Meridianer. Men denne Maade ved Hielp af Positions-Vinkelen at bestemme saaledes Længderne har saa store Vanskeligheder med sig i Udøvelsen, at jeg neppe troer at Marinus eller Ptolemaeus dertil kan have havt mange tienlige Esterretninger, i sær om samme skulde havees fra Søfarende. Positions-Vinkelen udfordrer først Middags-Linien bestemt, og til Søes maa dette allerede for de Gamle have været et meget vanskeligt Arbeide, og nu Positions-Vinkelen i det mindste indtil $\frac{1}{4}$ Grader bestemt; Man sig mig, hvordan de Gamle har skuldet kundet faae dette, i sær sørend Compasset blev opfundet. — Ptolemaeus har da vel altsaa meest brugt til Længdernes Bestemmelse, foruden de dertil fornødne Breeder, de Esterretninger, som han kunde faae om Stædernes Fraastand fra hinanden. Problemet lod sig da ogsaa resolve ved den sphaeriske Trigonometrie, thi man fik, naar Distancen var bekiendt, en sphaerisk Triangel, hvoraf alle 3 Sider vare bekiendte, de

to Sider nemlig, som Complementer til Breederne, og den eene Side som Stædernes Distance; man søgte da Vinkelen, som de tvende Complementer indbefattede, da samme var = Meridianernes Difference.

Denne sidste Maade har visselig Marinus og Ptolemaeus betient sig af til at bestemme deres fleeste Længder. For at faae Længden udregnet, naac man først vidste Breederne, behøvedes kun at erfare, hvor lang Tid den Reisende har tilbragt paa Veien fra det eene Sted til det andet. Vel sandt: At bestemme Veiens Længde efter den Tid man tilbringer paa samme, er overmaade uvist. Ptolemaeus erkjender det selv i 1 Bogs 2 Cap. Det er den korteste Afstands-Linie, hvorefter man bestemmer et Steds Afstand fra det andet, men det er selden den man reiser efter: Uden for visse af Romernes Lande vare ingen opmaalte Veie: Een reiste hurtigere, en anden langsommere: Her var Veien god og jævn; Hst fordobledes ligesom Længden blot ved Reisens nødvendige Besværligheder. Hvor forskiellig finder vi ikke derfor hos de Gamle bestemt en Dags Reise. Hos Herodot er en Dags Vandring snart 150 Stadier, snart 200: hos andre anderledes. Og kommer det an paa Søe-Reiser, hvor stor Forskiellighed. Herodot regner IV. 86 et Skibs Fart i en Døgn for 130000 Orgnier, som udgiere omtrent $32\frac{1}{2}$ tydske Miile. Theophilus, hvis Optegnelser Ptolemaeus har betient sig af, regnede en Døgn Søe-Reise for 1000 Stadier eller 30 Miile, da dog samme, efter Ptolemaei Bemærkning, i den Arabiske Bugt ei pleiede at regnes høiere end 4 til 500 Stadier, og altsaa neppe for Halvedeelen. Man undskyldte da Marinum og Ptolemaeum, om de formedelst Mangel paa sikke Distance-Beregninger kan feile, hvor disse Distancer maatte legges til Grund. Man betænke tillige, hvor lidet man da bør forlange alting saa nøie at treffe ind i sær i Henseende til Længderne, der hvor Søe-Reiser har maattet bestemme Distancerne, og dette sidste er just Tilfældet ved den Cimbriske Halv-Øes Beskrivelse, thi det er Søe-Kysten af samme, hvis Beliggenhed de har vildet bestemme for Grækerne.

Man tillade mig nu at fremlegge for Selskabet Ptolemaei Beskrivelse over den Cimbriske Halv-Øes Beliggenhed, og at geleide samme med Anmærkninger. Critiske Undersøgelser og Læse-Maadernes Bedømmelse skal jeg afholde mig fra, saa vidt mueligt, endskjønt 23 forskiellige Udgaver ere af mig ei ganske uden Nytte sammenlignede, men den latinske Oversættelse maa jeg tillige

tillige med den græske Text stedse beholde for Vine. Den Latinske Oversættelse af Ptolemaeus maae slet ikke betragtes saaledes som de fleeste Oversættelser af Græske Skrifter. Man havde alt 13 forskellige Latinske Oversættelser trykte, førend den græske Text udkom. Alle paa een nær vare de enten udarbejdede i 15de og 16te Aarhundrede efter græske Haandskrifter, eller og vare de aftrykte efter meget gamle Latinske skrevne Oversættelser. I begge Tilfælde ere de saa meget vigtigere, som den græske Text ikke nogensinde critisk er undersøgt, og man i Bibliothekerne finder af den Latinske Oversættelse ældre og bedre Haandskrifter, end de man har af den græske Text.

Endnu en Frihed maae tillades mig. Schöning har beviisliggjort, at de Antegnelser, som findes hos Ptolemaeus om Scandinavien grunde sig ei paa nye, men snarere gamle Esterretninger om samme. Om Jylland troer jeg det saa meget meere, som efter min Mening Jyllands Søe-Kyst beskrives os saaledes som samme var før den Oversvømmelse, som nødte Cimbrerne at gaae ud af deres Fæderneland, og altsaa vel over 2 til 300 Aar før Ptolemaei egne Tider. Men da Ptolemaei Værk egentlig, som han selv angiver det for, ei er andet end Marini forbedrede Arbejde, saa forekommer det mig gandske rimeligt, at disse Esterretninger om vor Halv-Ø, hvorpaa er bygget, hvad hos Ptolemaeus høves om samme, ogsaa maae have været Marino bekendte. For da desto bedre at udfinde, hvoraf det urigtige maatte være kommet ind i den Ptolemæiske Forestilling om Halv-Øen, tillade man mig at anføre de Ptolemæiske Antegnelser i den Orden og paa den Maade, som de formodentlig have været anførte hos Marinus, af hvis Skrifter Ptolemaeus kan have taget dem. Næmlig i 1 Bogs 18 Cap. bemærker udtrykkelig Ptolemaeus, at Marinus i sine Samlinger eller med hvad Navn man vil kalde hans *Συμβαλεις*, ei havde samlet anført Længder og Breeder, men i en Bog deraf anført og samlet Breeder, i en anden Længder. Paa samme Maade tillade man mig nu først at igiennemgaae Ptolemai bemærkede Breeder, og siden hans anførte Længder. Altsaa først Breederne.

For Vester-Stømmens Udlob fastsætter han Breeden eller Pol-Hønden til $55^{\circ}15'$. Denne Breede passer gandske got sammen med den af 55° , som han tillegger Ems-Floden. Vester-Havets Graadighed har endog i nyere Tider frataget disse Egne store Stykker Land: Man bør da efter al Rimelighed sette

Wesers Udløb noget længere ud, end det nu er. Fastsætter jeg den kuns at have været ved det paa Heitmanns See-Kort hooge Wegs Ende (og man burde vel endog sette Udløbet længere ud), saa bliver Længden efter Heitmanns Kort omtrent $53^{\circ}50'$. Hos Ptolemaeus settes den da $1^{\circ}25'$ for nordlig. Marsagen maa, som forhen viist er, søges i Dagenes Forlængelse ved Refractionen.

Elvens Udløbs Breede bestemmes $56^{\circ}51'$. At samme settes under samme Meridian, som Wesers Udløb troer jeg rigtig, men Breeden $56^{\circ}15'$ kan neppe bestaae med Wesers Breede $55^{\circ}15'$. Er her ingen Feil i Læse-Maaden, forestiller jeg mig Sagen saaledes: Marini Beskrivelse om Jyslands vestlige Kyst maa været samlet af 2de forskjellige Skipperes Beretninger; den eene har fra Weserens Udløb af seilet forbi Saxernes Der op til det nu saa kaldte Jydske Rix, hvilket nu her strax efter skal findes bemærket hos Ptolemaeus: Fra den anden Skipper har han sin Efterretning om Elvens Udløb, om det nu saa kaldte Eiderstedt og Saxernes Der. Denne sidste Skipper har sat Elvens Udløb alt for meget Nordlig, men ellers rigtig angivet saa vel Eiderstedts som og Saxernes Ders Situation i Henseende til Elven. Ved at sammenføre begge disse Skipperes Angivender er det nu at Wesers og Elvens Udløb komme i Henseende til Breederne for vidt fra hinanden.

Nu begynder Ptolemaeus da at bestemme visse udmærkede Steder paa den Cimbriske Halv-Des Kyst: Det første Sted, som han saaledes udmærker, anfører han under den Benævnelse *ἡ μετὰ τὸν Ἀλβιν ἐξοχή*. De Latinske Oversettere oversætte her Extensio, quae post Albin fl. Havde Sal. Schöning ei lagt Magini Latinske Udgave a) til Grund ved sin Afhandling, og nøie fulgt samme, (da han formedelst J. A. Fabricii ufordeelagtige Dom om Petr. Bertii græske Udgave afholdt sig gandske fra Brugten

a) Det Eftertryk af 1617, som St. Schöning betiente sig af er af alle Maginske Udgaver fuldest af Feil. Raidel har i sin ypperlige Afhandling om Ptolemaei Geographie ladet sig af Eftertrykkernes vrælende Fortaler forsøre til at udgive Magini egen Udgave Venet. 596 for meest fuld af Feil. Den er det langt fra ikke, og vist nok den beste Udgave.

Brugen af samme,) havde det vist ikke blevet af ham ubemærket, hvor ubequemt $\xi\epsilon\omicron\chi\eta$ her oversettes ved extensio, og hvor urigtigt igien dette extensio forstaaes. $\epsilon\iota\sigma\epsilon\chi\epsilon\iota\nu$, $\epsilon\iota\sigma\omicron\chi\eta$ bruger Grækerne om Bugter eller Krumninger, som gaae ind ad. $\epsilon\epsilon\epsilon\chi\epsilon\iota\nu$ derimod og $\xi\epsilon\omicron\chi\eta$ om Bugter, som gaae ud ad. Beviiiser herfor ere overflødige, da alle gode Ordbøger kiende disse Bemærkelser og beviise samme *b*). Eminentia eller Prominentia havde nok været det rigtige Ord til at udtrykke $\xi\epsilon\omicron\chi\eta$ med. I det mindste vilde jeg neppe troe det rigtige Ord dertil at være i Latinen extensio, med mindre, da $\xi\epsilon\omicron\chi\eta$ ogsaa hos Hippocrates og andre græske Medici bruges i Folge af Ordets almindelige Bemærkelse for Geværter i Afsigter og paa andre Legemets Deele, det da ogsaa maatte behage Lægerne at kalde saadanne Ophævninger extensiones, hvortil de dog neppe vil kunde fremviise Celsi Tilladelse. Imidlertid har dog dette ulykkelig her i Oversættelsen anbragte extensio forarsaget endeel Forvirring. Sal. Schönings var efter det Latinske Ords sædvanlige Betydning i nyere Skrifter, (thi af de Gamle skal kun Vitruvius have brugt Ordet,) berettiget til at forestille os Jyllands Beliggenhed efter Ptolemaeum saaledes som han paa sit Kort har gjort, endskjønt efter det græske $\xi\epsilon\omicron\chi\eta$ s Betydning det ved Tallet 3 paa den venstre Side bemærkede Sted ei kan være en saadan indgaaende Bugt, og den østlige Side da ei heller maa gaae saa glat ned, som den efter den Latinske Oversættelse er forestillet. Nok er det, hvor vi nu finde en $\xi\epsilon\omicron\chi\eta$ paa vor Cimbriske Halv-Øe anført af Ptolemaeum, maa vi esterspore en i de mindste paa de Tider mærkelig stor Land-Ødde eller i Havet udløbende Landstrækning. Den første vi da har at opsoge, skal være bag Elvens Udløb paa en Breede af $56^{\circ}40'$ eller $35'$ nordligere end Elvens Udløb. I denne Fra-stand fra Elvens Udløb træffe vi da og virkelig en mærkelig udløbende Landstrækning i Landskabet Eiderstedt: I sær naar man forestiller sig samme saaledes som det hos Danckwerth foresindes aftegnet paa hans 13de Kort, serend Süder-Strand bortskjydes af Havet.

Endnu er vel ogsaa Elvens Udløb lagt til Grund ved Bestemmelsen af Søernes 3 Hers Beliggenhed. Disse anføres iblant andre Her sidst i dette

b) Om $\epsilon\iota\sigma\epsilon\chi\epsilon\iota\nu$ fortæller dog ogsaa Wesseling at eftersees ad Herod. II, 12.

Capitel hos Ptolemaeus. Deres Breede bestemmes efter Midten til $57^{\circ}40'$ eller $1^{\circ}25'$ nordligere end Elvens Udlob. Dette passer temmelig med de Slesvigiske Øer. Men bestemte man deres Breede efter den Graastand, som de skulde have fra Weser Flodens Udlob, naar samme angaves $55^{\circ}15'$, kom de efter Ptolemaeus til at ligge for meget nordlig.

En nye $\xi\xi\omicron\chi\eta$ anføres af Ptolemaeo og dens Breede angives $58^{\circ}20'$, altsaa $3^{\circ}5'$ nordligere end Wesers Udlob. Saa stor en Distance $3^{\circ}5'$ gjorde alt den længste Dag her 50 Minuter længere end ved Wesers Udlob, hvilken Forskiel let kunde bemærkes. Legge vi nu disse $3^{\circ}5'$ til Wesers Udlobs sande Breede, faaer vi en Breede af $56^{\circ}55'$ og paa denne treffe vi den store Jydskø Rif, som vist nok ei al Tid har været Havets Eiendom, og hvis Oversvømmelse formodentlig i sær har foranlediget Cimbrernes Udoandring (c).

Den tredie $\xi\xi\omicron\chi\eta$ paa denne vestlige Side anføres at have en Breede af $58^{\circ}50'$, altsaa $30'$ nordligere. Efter Heitmans Kort passer hertil best det nu saa kaldte Bulbergs Rif: men samme Kort viger her paa den nordlige Kant af Jylland meget fra det Pontoppidanske Kort. Efter dette sidste kunde nu ogsaa denne Breede passe sig paa Kanten af Jylland ved Hillerslev Herred.

Den fjerde $\xi\xi\omicron\chi\eta$, og tillige som den nordligste Punt af Jylland bemærket, fastsettes til en Breede af $59^{\circ}30'$. Poli Heidernes Forskiel fra Wesers Udlob til Jyllands nordlige Punt skulde da have været $4^{\circ}15'$. Samme befindes vel nu $18'$ mindre hvilken Feil maaskee for Ptolemaeo eller Marino var uundgaelig, maaskee ogsaa Forskiellen kan komme af, at Havet kan have fra de Liden af bortskyllet endeel Land fra Jyllands nordlige Punt, hvilket endog de nordlige Grunde giver Udledning at formode.

Jeg bør ikke fortie at i Steden for de tvende sidste saa kaldte extensiones, som den Latinske Oversættelse angiver, har den græske Text ikkuns een, som den kalder $\acute{\alpha}\rho\iota\mu\omega\tau\acute{\alpha}\tau\eta\upsilon$, og fastsetter dens Længde til $38^{\circ}50'$ og Breede til $58^{\circ}10'$. Feilen er uden Tvivl i den græske Text, som endnu ikke nogensinde er critisk behandlet; I det mindste kan denne Ødde slet ikke blive den nordligste, naar den ikke skal have større Breede end $58^{\circ}10'$.

Ptole-

*) See herom foruden andre St. Ancherfens Vallis Herthae Deae p. 231 sq.

Ptolemaeus gaaer nu i sin Beskrivelse om til Jyllands østlige Kyst, og den første $\xi\zeta\omicron\chi\eta$, som han efter Jyllands nordligste Punt bemærker, ansættes af ham under en Bredde af $58^{\circ}15'$ altsaa $1^{\circ}15'$ sydligere end Jyllands nordligste Punt. Antager man, at Jylland i de ældste Tider har strakt sig endnu videre ud imod Norden, passer denne saaledes angivne Bredde paa Callee Amts nordligere Deel: Antages Jyllands Odde ei at have gaaet længere ud end nu, passer Bredden paa Amtets sydlige Deel.

Efter denne første vestlige $\xi\zeta\omicron\chi\eta$ bemærkes en sydligere, som gives en Bredde af 57° . Denne Bredde treffer paa Fyen, og da, saa vidt jeg seer, Fyen ei af Ptolemaeo er regnet blant de Scandiske Der, saa turde maaskee den Søefarende, hvilken Marinus har at takke for de til disse vestlige Odders Bestemmelse fornødne Esterrætninger, have anseet Fyen, som det ved Snoghøi saa smalle Belt adskiller fra Jylland, for landfast med samme *d*). Vil man ikke antage dette, saa bliver Als eller den Kant af Sleswyg, som strax derved skyder sig frem for det øvrige faste Land denne Ptolemaei Odde, men da svarer ei got dertil den angivne Bredde.

Denne er den sidste $\xi\zeta\omicron\chi\eta$, som Ptolemaeus har bemærket paa vor Halv-De. Nu bestemmer han Bugten eller Hukken, som Halv-Deen gier paa den vestlige Side med det øvrige Lydskland. Den kaldes af ham $\eta \pi\rho\varsigma \alpha\nu\tau\omicron\lambda\alpha\varsigma \epsilon\pi\iota\tau\rho\phi\eta$ og fra den af anseer han Sø-Kysten af Lydskland at gaae et langt Stykke hen lige ud imod Østen. Fra denne Bugt af er langs med Kysten lige indtil Waixelens Udlob Bredden ansat for 56° altsaa $45'$ nordligere end Wesers Udlob. Dette passer fuldkommen nøie til Bugten ved Eckernförde eller Kiel.

De af Ptolemaeo anførte Breeder troer jeg at skulde saaledes befinde sig temmelig vel passende: Men i Henseende til Længdernes Bestemmelse hos ham møder større Vanskeligheder, og saaledes som man i Ptolemaei Tider

Y n 3

maatte

d) Og hvo veed, om ei virkelig ogsaa før den store Natur-Forandring, som gjorde det Jydskke Rif til Havets Eiendom, Fyen kan have været landfast med Jylland. Løtere kunde Fyen løsriives fra Jylland, end Storbritannien fra Frankrige, med hvilket samme store De efter gandske rimelige Grunde troes fordem at have været landfast. Hvad der da kan være skeet ved Fyen vil vore Børn eller Børnebørn opleve at skee med den nordlige Deel af Jylland oven for Lim-Fiorden.

maatte behjælpe sig for at faae disse bestemte, troer jeg neppø nogen formoder, at finde dem hos Ptolemaeus noie bestemte.

Den første Længde bliver for os nu Weserens Udlobs Længde: Den ansættes for 21° : Efter Heitmanns Kort er den $24^{\circ}10'$. Hvoraf denne store Forskiel kommer vil jeg nu ikke opholde mig ved at undersøge, da det ingen Indsyndelse har paa den Forestilling som man hos Ptolemaeus maa gjøre sig om Jyllands Beliggenhed, saa længe jeg betragter samme for sig alleene.

Elbens Udlob angives hos Ptolemaeus at have samme Længde, som Weserens Udlob. Dette troer jeg at være rigtig, thi Strandkanten imellem Elbens og Weserens Udlob og de lave Grunde, som derimellem strække sig langt ud i Havet, synes at viise at endeel Land her er borttaget af Havet, ligesom meere nordlig paa den Sleswigiske Kyst. I den Tid, da den Bremske Grund omkring ved Neuen-Werck paa Danckwerths Kort og ligesaa ogsaa de Dirsmarske Grunde endnu ikke vare gandske oversvømmede, kan Elbens Udlob gjerne have været under samme Meridian, som Weserens Udlob.

Den første $\xi\xi\omicron\chi\eta$, som Ptolemaeus udmærkede var den, som han angav at ligge bag ved Elbens Udlob. Han sætter samme 1° østligere end Elbens og Weserens Udlob. Efter Heitmanns Kort bliver Forskiellen, naar man antager Eiderstedts udlobende Landstrækning for at være denne $\xi\xi\omicron\chi\eta$, kun omrent halve Deelen, og den Ulmske Latinske Udgave af 1482, som ellers ogsaa har mange gode Læsemaader, har ei heller her meere end $30'$ Forskiel. Bestemmer man Krastanden efter Süder-Strand bliver Meridianernes Krastand endnu mindre.

Den næste $\xi\xi\omicron\chi\eta$ oven for denne er hos Ptolemaeus efter Breeden den Jydske Ris. Forskiellen imellem Wesers Udlobs og dennes Spidses Længde anføres 4° , men herved er, som jeg troer, den Feil indlobet, som forarsager at Jylland forestilles af Ptolemaeus saa meget heldende til Østen, da man har urigtig ansat denne Odde, som jeg nu omtaler 4° østligere end Wesers Udlob i Steden for vestligere. Jeg forestiller mig at denne Forseelse kan være begaaet maaskee ved en af disse tvende Anledninger. Den eene, at Marinus vel har fundet for sig i Søfarendes Beretninger optegnet Distancen fra Weserens Udlob til Enden af dette Jydske Ris, men intet om Positions-Vinkelen, eller hvoraf han kunde vide om Weserens Udlob var østligere eller vestligere.

gere. Det kom da an paa et Lykketref, naar disse Længder skulde sammensamles, om man traf den rette Position eller ei, og uheldigviis traf man paa det gale, og satte Wesers Udløb vestlig. Den anden Maade, paa hvilken Feilen kunde begaaes af Marino, endog om han fandt optegnet noget om Positions-Vinkelen, er følgende. Sine geographiske Optegnelser og Samlinger betiente Marinus sig i sær af til Land-Korters Forsærdigelse, men han foredeelte ikke Landene omkring paa specielle Kort, som Ptolemaeus gjorde, men søgte kun paa et eeneste general Kort at forestille den heele da bekiendte Jord. Om Skotlands Beliggenhed havde han nu vist nok, ligesom Ptolemaeus meget urigtige Begreb. Han lod samme paa sine Kort helde saa stærk til Østen, at der endog vare der Steder, hvis Længde han ansatte ligesom Weserens Udløb for 31° . Antager man nu at han har holdt sin urigtige Forestilling af Skotlands Beliggenhed for vis og rigtig, maatte han, naar han endog fandt optegnet, at det nu værende Jydsk Rifs eller denne vor $\xi\sigma\chi\eta$ laae vestligere end Wesers Udløb, let kunde falde paa at tvivle om dette Foregivendes Rigtighed, thi var det saa, vilde i Aftegningen den nordlige Deel af Jylland komme til at falde lige paa Skotland, hvis rigtige Beliggenhed paa sit Kort han ei paatvilede. Mistanken om begaaet Feil i Optegnelserne om denne vor Jydsk Landstrækning kunde forlede ham til egenmægtig at antage Meridianens Difference for østlig i Hensigt til Weserens Udløb, i Steden for vestlig. Jeg indseer nok, at det kun er nogle dristige Gissninger, jeg her vover at fremsætte, men Feilen finder jeg her dog virkelig begaaet, om jeg end ikke kan angive, hvorved samme kan være foranlediget. Antage vi nu Wesers Udløbs Længde hos Ptolemaeus 21° at svare til $24^\circ 10'$ hos Heitmann, og derefter bestemme den Jydsk Rifs yderste Punt 4° vestligere, bliver sammes Længde $20^\circ 10'$.

Den næste Odde, som Ptolemaeus nu bestemmer, er hos ham paa en Bredde af $58^\circ 20'$. Dens Længde $3^\circ 50'$ østligere end forrige. Altsaa efter Heitmanns Kort 24° . Denne Længde passer best til Bulbergs Rifet.

For Jyllands nordligste Kant bestemmer Ptolemaeus tvende Længder under samme Bredde: Den vestlige kun $10'$ østligere end næst forrige Odde, altsaa dens Længde efter Heitmann $24^\circ 10'$. Den østlige derimod endnu $1^\circ 15'$ østligere, altsaa $25^\circ 25'$, som passer sig meget rigtig med Skagens Længde.

Men

Men at Ptolemaeus angiver begge disse Længder under en og samme Bredde, kunde maaffee synes urigtigt. Efter Heitmanns Kort troer jeg man her ei maa bestemme Jyllands nu værende nordlige Øye-Kyst; i det mindste lader baade de Pontoppidanske Kort og ogsaa Hr. Commandeur Ackeleys Kort Jyllands vestre Sæ-Kyst, saasnart man er kommet Bulbergs Rif forbi, dreie sig strax meget stærkere nordlig paa, end som det Heitmannske Kort. Og mon Jylland ei ogsaa her i de ældste Tider har lidt en stor Forandring. Paa det Ackeleyske Kort findes oven for Rubierg lige indtil Slagens Vold-Heide saa lave Grunde angivne, at man neppe kan formode andet, end at Vester-Havet, da den oversvømmede og fratog Jylland den Landstrækning, som vi nu kalde, siden den blev Havets Eiendom, den store Jydskke Rif, jo ogsaa her maa have skilt vor Cimbriske Halv-Øe ved en anseelig Landstrækning. At Havets frygtelige Magt her endog i nyere Tider er erfaret, sees af Pontoppidans Beretning i hans Atlas 5 Deel Side 274, hvor Sydvest for Rubierg - Øye siges at have været et stort Bierg, som skal være udfaldet i Havet. Ptolemaei Efterretninger om vor Cimbriske Halv-Øes nordlige Strand-Kyst troer jeg derfor meget vel at passe sig med Halv-Øens sande Situation for Oversvømmelsen.

Men nu møder i Hensigt til de følgende Længder hos Ptolemaeus større Vanskelighed. I Almindelighed har man Marsag at formode, at Jyllands østlige Kyst er af Sæfarende, fra hvilke Marinus eller Ptolemaeus kunde have Efterretninger, overmaade sielden blevet befaret. De Gamles Electrum er nesten den eeneste Sort Vare, som vi finde hos de Gamle af Kiebmændene at være søgt i vor Norden. Paa den Jydskke Rif eller maaffee endog paa den heele vestlige Kyst er i forrige Tider Hav meget hyppig og i meget store Stykker blevet fundet. Gesner har alt bemærket dette ^{e)}, og adskillige Steder hos gamle Historie-Skrivere, som forklares om den Preussiske Kyst bør uden Tvivl forstaaes om Jyllands vestre Kyst; endskiønt jeg dog derfor ikke tør negte, at jo og i sær efter den Cimbriske Oversvømmelse den meeste Hav er hentet fra den Preussiske Kyst. De Skibe, som heutede samme fra denne Preussiske Kyst, have efter al Rimelighed da, ligesom nu, gaaet ind i Østersøen

e) i hans Afhandling de electro veterum, som findes i det tredje Bind af det Sættingske Vidensk. Selskabs Skrivers ældste Samling.

seen igiennem vores nu saa kaldte Øresund, og ei igiennem Belterne. Hvorver overmaade sielne maatte da Efterretningerne være, som Græker kunde have om Jyllands østre Søekyst, naar de til Østersøen sejlende Skibe gik igiennem Øresundet, og ei igiennem Belterne. For vore græske Jordbeskrivere var intet Valg at giere. En enkelt Skipper kan engang være passeret igiennem det store Belt, og hvor glad er vel ikke Marinus, Ptolemæus eller en anden græsk Jordbeskrivere blevet ved at faae fat paa denne Søefarendes Antegnelser. Lad os forestille os, hvordanne dennes Antegnelser kan omtrent have været: Efter at være kommet den Cimbriske Halv-Øes nordligste og tillige østlige Odde forbie, bemærkede han at Landstrækningen gik igien vestlig ind, og fulgte han Kysten indtil han igjen efter saa og saa lang Tids Seylads forekom en anden udløbende Odde, den han befandt at have Poli-Hoide $58^{\circ}15'$. Da han var passeret denne udløbende Landbugt, boiede Landstrækningen sig igjen ind vestlig, indtil en nye udløbende Landstrækning mødte, paa hvilken han efter saa og saa lang Tids Seylads ankrede, og befandt at have en Poli-Hoide af 57° . Herfra seylede han igjen vestlig langs med Kysten af Halv-Øen, indtil han efter saa og saa lang Tids Seylads naaede den Havbugt, ved hvilken den Cimbriske Halv-Øe paa den østlige Side ophører, og Kysten af Germanien igjen begynder, som siden et langt Stykke løber lige imod Østen paa en Poli-Hoide af 56° .

Den Søefarende, som saaledes havde optegnet og beskrevet sin Seylads langs med Jyllands østlige Kyst, har sandelig ei begaaet mindste Wildfarelse, naar jeg undtager at han har anseet Fyen for landsfast med Jylland, i Fald saadant ei heller da virkelig har været. — Og kunde en græsk Geograph ei lettelig troe, at han havde her af denne Søefarende al den Efterretning, som han behøvede for at kunde paa sit Kort aflegge de af den Søefarende iagttagne $\epsilon\lambda\omicron\chi\alpha\iota$. Han har her Pol-Høiderne, Distancerne og ogsaa det, hvad han kunde troe være nok for ham, om Skibets Kurs. Ofte har vel den græske Jordbeskrivere haft mindre data end her, og dog maaskee truffet ved Aftegningen paa Kortet Stedernes Situation rigtigere, end her er skeet.

Hvori da Fejlen? Skipperne havde bemærket til hvad Kant Landstrækningen i Almindelighed løb ud indtil han kom paa det Sted, hvor han ankrede. Ptolemæus eller Marinus, som da antager Skipperen for Er. bestandig at have sejlet østlig paa, da han forlod nu værende Skagen, bruger den heele

ved Tiden, som er medgaaet, bestemte Distance imellem Skagen og Calløe Amts østlige Side til en Side i sin Sphæriske Triangel; Pol-Heidernes Forskiel bliver ham den anden Side, og som den fra Skagen nedfaldende Meridian gjør paa Calløe Amts Circulum latitudinis en ret Vinkel, saa har han data nok til at finde Meridianernes Difference, som han, men urigtig, antager for Calløe-Pynten vestligere, siden Landstrækningen efter den Søefarendes Beretning gik ind Vestværts, naar man kom forbi Skagen. Ptolemaeus satte da sin første $\xi\zeta\omicron\chi\eta$ paa den østlige Side af vor Cimbriske Halv-De og sydlig for Skagen $55'$ vestligere end samme. Med at bestemme Længden for den anden $\xi\zeta\omicron\chi\eta$, som jeg efter angiven Pol-Heide 57° har troet at maatte søges i Fyen, forholdt Ptolemaeus sig ligesom ved den første, og fik derved Meridianernes Difference baade alt for stor, nemlig $2^\circ. 20'$, imellem Calløe og Fyens østlige Pynt paa 57° Breede, da Skibets Bey forlængedes alt for meget ved at følge Landkysten, og tillige ogsaa denne Fyens Pynt urigtig ansat for vestligere end Calløe Amts Pynt, da den vestlige Kurs, som Skibet tog, da den forlod Pynten ved Calløe-Amt, ansaaes af ham at være blevet den samme heele Beyen igiennem. Fra den Fyenske Pynt af bestemte han siden Længden for den Bugt eller Huk, som den Cimbriske Halv-De gjør ved Eckernförde eller Kiel med det øvrige Germanien. Denne ansatte han rigtig nok vestligere end den Fyenske Pynts, men gjorde dog Differencen noget for stor, fordi Distancen her imellem ogsaa antoges alt for stor, da Skibet havde sejlet langs med Kysten.

Fra denne Kielske Bugt af ansees nu af Ptolemaeo Germaniens Kyst at udstrække sig lige imod Østen indtil Weichselens Udlob. Da Chalufus-Floden uden Tvivl rigtig af de nyere Geographer er antaget at være Trave-Floden, saa maa Ptolemaeus ei have vidst at Kysten, naar man er passeret Femern, drejer sig ganske sydlig, og ved da at ansette paa sit Kort den heele Distance imellem den Kielske Bugt og Chalufi eller Trave Udlob som ganske østlig, er det, at han har gjort Meridian-Differencen imellem Kiel og Weichselens Udlob 1° større end den virkelig er.

Ved Enden af dette Capitel nævner Ptolemaeus nogle Der, som skal ligge i Nærvarelsen af den Cimbriske Halv-De. Om Saxernes Der er forhen talt. Af de Scandiske 4 Der bør uden Tvivl ved den største forståes den sydligste

sydligste Deel af Sverrig, hvortil Ptolemaei angivne Længder og Breder næget vel passer, men som han urigtig anstaae for en De. Af de 3 mindre Der skal Midten efter Ptolemaeus ligge $1^{\circ}30'$ sydligere end Skagen og Længdens Forskiel imellem samme og Skagen være $1^{\circ}15'$ østligere. Denne Bestemmelse indtreffer paa den nordlige Odde af Dragsholms Amt. Har Ptolemaeus bestemt disse 3 mindre Ders Beliggenhed efter en Søfarendes Antegnelser, som fra Caløe-Egn har sejlet over til Sundet for at gaae til Østersøen, kan maaskee Dragsholms Amt være blevet anseet for en De formedelst Jise-Fiorden, som der gaaer ind. De 3 mindre Scandiske Der bleve da maaskee Samsø, Dragsholms Amt, og det øvrige Sieland. Men rimeligere synes det dog for mig, at antage Samsø, Sieland, og Volland tilligemed Falster for disse 3 Der.

De Alociske Ders Midte fastsetter Ptolemaeus til $3^{\circ}15'$ vestligere Længde og $10'$ sydligere Brede end vores nu saa kaldte Skagen. Nogle har ved disse Der forstaaet Den Als; denne Meening har sal. Schöning fuldkommen igiendrevet. Men hans egen Gising herom maae jeg reent ud tilstaae, at jeg ei tør biesalde. Den Cimbriske Halv-Des faste Land vil han at Ptolemaeus skal have ladet ende ved Liim-Fiorden, hvorved dog denne Cimbriske Halv-De ei bliver fra Sønden til Norden saa lang, som den af Ptolemaeo angives: De Alociske Der skal da være Mors, Thye og Wendshffel, hvilke sidste, siger den sal. Mand, nu vel ere landfaste, men synes i gamle Dage at have været Der. Jeg veed ikke den allermindste Grund, hvoraf man skulde formode, at Thye og Wendshffel, som nu ere landfaste, skulde fordum have været Der, da Vester-Havet ei legger Land til Halv-Deen, men berøver meget meere Jylland endnu bestandig meget Land. At Thye og Wendshffel har været langt meere landfast, seend Vesterhavet her oversvømmede det store Jydsk Rif, og at de vel kan blive Der, naar Vesterhavet engang overstrøerer den smale Landstrimmel ved Aggers og gaaer ind i Liimfiorden, synes mig langt rimeligere. Den af Ptolemaeo angivne Forskiel imellem Poli-Høiderne af det faste Lands nordligste Punt og Midten af disse Alociske Der kunde vel nogenlunde passe, men slet ikke Meridianernes Difference, hvorefter de Alociske Der komme til at ligge meget vestligere.

Men hvor skal da nu disse Alociske Der søges? Der, hvorfra fordum Vesterhavets Boldsomhed bortjog vore tappre Forsædre. I Havet oven for

den Jydſke Øiſ. Paa Heitmanns Kort findes juſt under ſamme Breede og Længde, ſom Ptolemaeus angiver, i Havet 3 Banker, men om diſſe Have været de Alciſke Øer, tør jeg ei beſtemme. Viſt nok der i Nærværelſen maa de ſøges, og ei at andre over om Havet her imod dem har øvet ſamme Boldſomhed, ſom imod det nærmefi hoſliggende faſte Land.

Jeg har vovet ſaa mange Gietninger, at jeg ikke nu meere frygter for at forøge diſſe Gietningers Tal endnu med een, og at ſlutte med ſamme. Grækernes *Ἠλεκτρον*, ſom hentedes her fra vor Cimbriske Halv-Des veſtre Kant og den Preuſſiſke Kyſt, veed man ſlet ingen rimelig Etymologie til. Efter den ældſte Græſke eller Dorifke Skrivemaade blev Ordet ſkrevet og nævnet *Ἄλεκτρον*. Hvad om dette Ord har ſin Oprindelſe fra de Alciſke Øer, hvorfra det af Phenicierne fiørſt kan være hentet.

